

ALEKSANDROS FOMINOS ROMANO „MES VAKAR BUVOM SALOJE“ ERDVĖ

JUSTINA PETRULIONYTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Esminiai žodžiai: *erdvė, talpykla, aprašymas, postkolonializmas.*

Key words: *space, container, description, postcolonialism.*

Naratyvo teoretikų teigimu, laikas ir erdvė yra daugiau nei tik naratyvinio pasaulio fonas; šie konceptai – tai dalis naratyvo audinio, veikiančio bendrą mūsų teksto supratimą ir būdus, kuriais kuriame mentalinius vaizdinius to, ką skaitome (Bridgeman, 2007, 51). Amerikiečių naratologė Marie Laurie Ryan pažymi, kad nors gana sudėtinga atskirti laiką nuo erdvės, vis dėlto daugumoje apibrėžimų, charakterizuojančių istorijas kaip įvykių sekas, laikas buvo ilgai pabrėžiamas ir privilegijuojamas erdvės atžvilgiu. Atsižvelgiant į tai, naratyvo erdvė atveria palyginti neištirtą teritoriją (Ryan, 2012).

Erdviniai patyrimai ir tokios erdvinės schemos kaip vamzdis (angl. *conduit*), takas (angl. *path*), talpykla (angl. *container*) (erdvė, kaip visuma, gali būti suvokiama kaip talpykla), anot tyrėjų, siūlo ypač įvairialypį tematinį šaltinį (Ryan, 2012). Britų naratologė Teresa Bridgeman aktualizuoja talpyklą kaip būtiną erdvinę schemą mūsų skaitomo naratyvo vidui ir išorei suprasti: „[t]alpyklos gali būti kambariai, namai, transporto priemonės ar ištisi miestai <...>. Visas naratyvas gali būti sukonstruotas pagal tai, ar protagonistas yra talpyklos išorėje, ar viduje“ (Bridgeman, 2007, 55). Be to, erdvės aprašymas naratyve nėra tik papuošimo būdas, kuriant aplinką ir personažus (Pflugmacher, 2008, 101). Amerikiečių teoretikė Ruth Ronen pabrėžia, kad aprašomieji elementai ir jų santykiai „iš tikrųjų yra paimti iš grynai ideologinio modelių rinkinio, skirto sutvarkyti istorinę socialinę erdvę“ (Ronen, 1997, 277). Vadinas, atidžiau analizuojant diskursą, galima tirti įvairias aprašymo funkcijas ir jo poveikį tekstuose.

Aleksandra Fomina – XX a. 9-ojo dešimtmečio kartos lietuvių prozininkė, kurios kūriniai parankūs produktyviai naratyvinės erdvės analizei. Rašytoja gimė 1980 m. rusakalbių šeimoje, Kaune, lankė rusų mokyklą, turi anglų filologijos bakalauro ir vertimo studijų magistro laipsnį. Keletą metų praleido Didžiojoje Britanijoje. Šiuo metu gyvena Vilniuje, verčia iš anglų, rusų, ispanų kalbų, daugiausia – meno ir literatūros srities tekstus.

Šiam tyrimui kaip atvejo studija pasirinktas A. Fominos romanas „Mes vakar buvom saloje“ (2011). Tyrimui siekiama išsiaiškinti, kokias reikšmes slepia šio naratyvo erdvės ir talpyklos, kaip jos veikia skaitytoją bei jo turimą vaizduojamo naratyvinio pasaulio supratimą. Remiantis naratyvo teoretikų įžvalgomis daroma prielaida, kad atidesnis žvilgsnis į romano „Mes vakar buvom saloje“ erdvę ir į jos aprašymą gali atverti kitokių romano interpretavimo galimybių. Be to, tyrime taikomas Lietuvos literatūrologijos lauke vis dar neišsiaiškintantis

postkolonialistinis požiūris į tekstą suteikia galimybių susieti kūrinyje plėtojamas temas (posovietinės šalies tikrovė, emigracija) su platesniu kultūriniu kontekstu.

Teorinėmis erdvės analizės atramomis tampa šie naratyvo teoretikų straipsniai: britų – Teresos Bridgeman „Time and space“ (2007); amerikiečių – Marie Laurie Ryan „Space“ (2012) ir Ruth Ronen „Description, Narrative and Representation“ (1997). Postkolonialistinę metodologiją pagrindžia amerikiečių teoretiko Patricko Williamso enciklopedinis straipsnis „Postcolonialism and Narrative“ (2008) ir literatūrologo Pauliaus Subačiaus straipsnis „Postkolonijinė kritika“ (2006).

Postkolonialistinė kritika leidžia sutelkti dėmesį į tapatumo, kolonizuoto subjekto problematiką, istorinės atminties klausimus. Toks kontekstas leidžia aktualizuoti ir naratyvo erdvę, kuri ypač svarbi egzilį reflektuojančiuose kūriniuose. Naratologija tampa teorine atrama analizuojant naratyvinio pasaulio erdves.

TRUMPAI APIE NARATYVO ERDVĘ IR POSTKOLONIALIZMĄ

Koncepto „erdvė“ reikšmė naratologijoje yra ta, kad erdvė nėra apribota tik kaip pasauliui reprezentacija, pateikianti talpyklas egzistencijai ir vietas įvykiams (Ryan, 2012). Amerikiečių kognityvistų George'o Lakoffo, Marko Johnsono ir Marko Turnerio manymu, dauguma fundamentalių žmogaus patyrimų susideda iš to, kad mes suvokiame save kaip kūną, esantį erdvėje (Ryan, 2012), o patys erdviniai kūno patirties elementai turi būti suvokiami kaip labai svarbūs aplink mus egzistuojančio pasaulio ir platesnių konceptų (įskaitant laiką) supratimui (Bridgeman, 2007, 55).

Naratyviniai pasauliai ir jų erdvės gali būti sukonstruotos opozicijų, skirtingumų principu – tai aktualu ir egzilio bei postkolonialistiniuose kūriniuose. M. L. Ryan siūlo atsižvelgti į rusų semiotiko Jurijaus Lotmano teiginį, kad naratyvas gimsta, kai veikėjai peržengia šių simboliškai „įkrautų“ erdvių ribas: „įvykių jungtis (angl. *plot*) visada gali būti sumažinta iki esminio epizodo – dviejų esminių topologinių sienų peržengimo siužeto erdvinėje struktūroje“ (Ryan, 2012). Romane „Mes vakar buvom saloje“ tai galėtų būti personažų apsigyvenimas Didžiosios Britanijos saloje, Londone.

Pasak teoretikų Sabine'os Buchhols (britų) ir Manfredo Jahno (vokiečių), erdvės kategorija ypač aktuali lyčių, kultūros ir postkolonialistinėse studijose, kuriose etnosu, rase, lytimi ir klase grindžiamos erdvės segmentacijos ir percepcijos atlieka pagrindinį vaidmenį (Buchhols, Jahn, 2008, 554). A. Fominos romano analizės atrama čia tampa būtent postkolonialistinis požiūris. Darbe atsiribojama nuo problemiško postkolonializmo aspektų¹ ir pasi-
telkiamos tos išvalgos, kurios galėtų padėti analizuoti, interpretuoti ir suprasti romaną „Mes vakar buvom saloje“, pvz., apsvarstyti jį kaip postkolonialistinį naratyvą, kuriame bandoma laisvintis iš (post)sovietinės sąmonės ideologinių apribojimų, sukaustymų ir suvaržymų.

¹ Anot L. Laurušaitės, Baltijos kraštuose postkolonijinis metodo taikymas stringa dėl ideologinių, politinių, psichologinių ir moralinių priežasčių, pvz., nenoras būti tapatinamiems su „necivilizuota“ pasaulio dalimi, polinkis užmiršti kolonizacijos periodą, postsovietinę literatūrą apibūdinant kaip identiteto, kultūros krizės lauką (Laurušaitė, 2011, 23–24). Vis dėlto galima paminėti tokius mokslininkus, gana aktyviai tyrinėjančius baltų literatūrą postkolonijiniu aspektu: Laura Laurušaitė, Violeta Kelertienė, Danas Lapkus, Dalia Cidzikaitė, Almantas Samalavičius, Paulius Subačius, Vytautas Rubavičius, latviai Benediktas Kalnačas, Sigma Ankrava.

Paulius Subačius pažymi, kad sovietinės okupacijos realijos vis dažniau įtraukiamos į postkolonijinį diskursą (Subačius, 2006, 284), o pats postkolonializmas leidžia „vertinti tekstus kaip tapatybės ir sąmoningumo išraiškas“ (Subačius, 2006, 285), sutelkia dėmesį į subjekto problematiką, istorinės atminties klausimus (Williams, 2008, 454). Šiuo požiūriu A. Fominos romanas gali būti siejamas su svarstymais apie lietuviškąją identitetą, tapatumą ir kolonizuotą subjektą plačiaja prasme – kokių žmogų (su)formavo ir kokius pėdsakus jo sąmonėje paliko sovietinė kultūra. Analizėje svarbus ir migracijos aspektas, kurį taip pat bandoma susieti su postkolonializmu. Nors A. Fominą laikyti egzodo autore būtų klaidinga (ir egzodo kritika neaptaria naujausios (lietuvių) literatūros²), romane išryškėjančios egzilinės patirtys (jauni, savęs ieškantys žmonės persikelia iš namų erdvės į svetimą, kitą(-ų) teritoriją) bent iš dalies leidžia kalbėti apie kūrinių išėivijos literatūros tematikos kontekste.

Postkolonialistinę perspektyvą pagrindžia ir galios santykių, Vakarų viršenybės ne Vakarų atžvilgiu refleksijos. Lietuviai emigrantai (ir apskritai emigrantai) romane atsiduria opozicijoje anglams; jų reprezentuojamą vakarietišką ideologiją labai kritikuoja protagonistė Ūla (Fomina, 2011, 376).

ROMANO „MES VAKAR BUVOM SALOJE“ ERDVĖS ANALIZĖ

Romane vaizduojama 2000-ųjų pradžia, kai Lietuvoje buvo daugybė (post)sovietinės tikrovės ženklų bei erdvių – tiek mentalinių, sąmonės, tiek fizinių, materialių. Dėl talpyklų gausos analizuoti pasirinkta tas, kurios, manoma, yra reikšmingiausios šiam naratyvui – salos: Nemuno sala; Britanija; Sovietų Sąjunga kaip sala; namas, įvardytas Karaliaus Mindaugo Proto Bokštu; Kaunas; Londonas; skvotai. Atsižvelgiama į deikses, svarbias erdvės reprezentacijoje: įvardijimus, laiko, vietos nuorodas. Kitaip tariant, kad būtų išsiaiškinta, ką šios erdvės reiškia, klausiama, kam ta talpykla priklauso, kada, kur, kokia ji vaizduojama ir kas į ją įleidžiama, o kas ne. Kaip minėta, aprašymas ypač aktualus atskleidžiant erdvinę informaciją, todėl aptariant talpyklas atsižvelgiama į aprašomuosius elementus – jie traktuojami kaip tam tikro dalyko ar netgi ideologijos reprezentantai.

T. Bridgeman siūlo atsižvelgti į būdą, kuriuo veikėjai gyvena savo pasaulio erdvėje tiek socialiai, tiek psichologiškai (Bridgeman, 2007, 55), o M. L. Ryan – į simbolinių reikšmių priskyrimą įvairiems regionams bei vietovėms naratyviniame pasaulyje (Ryan, 2012). Kaip matysime, personažų elgesys, būseną, mintys tam tikrose romano „Mes vakar buvom saloje“ erdvėse yra itin svarbūs, o patys aprašomi pastatai, namai įgyja simbolines reikšmes arba skaitytojui sudaro prielaidas tas reikšmes jiems priskirti.

Apskritai žvelgiant į romano erdvę galima pastebėti, kaip ji susijusi su sovietinės ideologijos paliktais pėdsakais ir traumomis – tai žmonių poreikis užsisklęsti, užsidaryti, atsiriboti. Sovietinė kolektyvinė sąmonė, deklaravusi viską kaip visų, raginusi dalytis (pvz., minimi komunaliniai butai, bendrabučiai su bendra virtuve, tualetu (Fomina, 2011, 60–62), gazuoto vandens automatai su stikline visiems (Fomina, 2011, 87)) paliko gilų pėdsaką

² Ž. Kolevinskienės teigimu, dabartiniame pasaulyje sąvokos „egzilis“, „emigracija“ ima prarasti aktualumą. Keliaujančiųjų kuriamą kultūrą, literatūrą tiksliau būtų vadinti tranzitine (migracine arba transnacionaline) (Kolevinskienė, 2012). Šiandien literatūrologijoje atsiranda terminas „migrant writing“: pavyzdžiui, Stokholmo universiteto Anglų kalbos katedra magistrantams siūlo kursą „Migrant Writing“.

okupuoto lietuvio sąmonėje, ir dabar jis (ne)sąmoningai stengiasi gyventi tik savo erdvėje, „populiariame tragiškumo narvelyje“ (Fomina, 2011, 162). Kūrinyje minimi veikėjų kaimynai, stebintys juos ir pasaulį pro rakto skylutes (Fomina, 2011, 62), balkoną (Fomina, 2011, 123–124), nugyvenantys gyvenimą viename kieme arba prie televizoriaus, pasislėpę savo kamaraitėse (Fomina, 2011, 38).

Sala. Pats romano pavadinimas nurodo salą, kuri kūrinio kontekste gali įgyti tris reikšmes. Personazai gyvena Kaune, name, įvardytame kaip „Karaliaus Mindaugo Proto Bokštas“, stovinčiame šalia Nemuno salos, kuri tampa tam tikru šio galimo pasaulio orientyru. Ši vieta reikšminga ir simboliškai – protagonistė Ūla su personažu Remiu kalbasi apie kadaise virš „Metropolio“ buvusį kabinetą, kuriame parašyta Lietuvos konstitucija, o pro jo langus horizonte buvo matyti Nemuno saloje besiganančios prezidento karvės (Fomina, 2011, 30)³. Kita svarbi sala yra Didžioji Britanija, į kurią persikelia personazai. Reikšmingas yra salos kaip teritorijos uždaramas, mat ją iš visų pusių supa vanduo; joje, anot Ūlos, pučia žvarbus vėjas, kaulus sukantis į gumulą (Fomina, 2011, 376). Veikėja apibūdina salą kaip šaltą, uždara, bauginančią ir griauinančią, sunkiai įsileidžiančią svetimus. Anglai – tipiniai salos, uždaros visuomenės gyventojai, tad ir ši talpykla, galima manyti, reflektuoja jų uždara, šaltą būdą. Kita giliausia simbolinę prasmę turinti „sala“ čia yra Sovietų Sąjunga, formavusi didžiulę teritoriją aprėpiančią uždara žmonių bendruomenę. Žvelgiant į Sovietų Sąjungą kaip į uždara teritoriją, galima ją interpretuoti kaip salą, nes už jos ribų gyventojai taip paprastai išvykti negalėjo. Ši erdvė, kaip ir reali sala, buvo ribojanti ir uždaranti tiek materialiu, tiek mentaliniu lygmeniu.

Kaunas. Romane pateikiama įdomių Kauno aprašymų. Šio straipsnio autorė mano, kad A. Fominos aprašytas Kaunas yra galimas, o ne konkretus miestas (ir pati A. Fomina pabrėžia skirtingų matymų galimybes) (Petrulionytė, 2012); ši mintis sudaro prielaidą žiūrėti į šį miestą kaip į galimą naratyvinio pasaulio talpyklą.

Kaunas kūrinyje vadinamas banditų miestu, tvirtinama, kad vilniečiams sunku suvokti jo žavesį, dėl to ir vyksta nuolatinis karas tarp Kauno ir sostinės (Fomina, 2011, 18–19). Šiuo atveju galima išvelgti postkolonializmo opozicines kategorijas – dominuojantis ir dominuojamas⁴. Romane Kaunas įvardijamas miestu, turinčiu dvigubą dugną (Fomina, 2011, 18). Toks epitetas siūlo jį suvokti kaip paslaptinę erdvę: Ūla klaidžioja Kauno gatvelėmis, stebėdamasi jo paslaptimis ir grožiu, kuris glūdi giliai, o ne išorėje (Fomina, 2011, 27). Kone kas trečias pastatas, dažnai net nepabaigtas statyti, šio miesto krantinėje šiandien skirtas nugriauti arba restauruoti (Fomina, 2011, 94–95), o „minkšta akvarelinė prieblanda vos matomais brūkšniais iš jų padaro priešistorinių gyvūnų griaučius“ (Fomina, 2011, 121). Čia susikerta dvi fundamentalios ir, kaip minėta, gana sunkiai atskiriamos kategorijos – laikas ir erdvė. Kalendorius liudija

³ Kalbinama A. Fomina užsiminė apie Nemuno salos svarbą jai pačiai kaip žmogui: ši vieta „man vaikystėje ir paauglystėje buvo labai ypatinga. Su ja turėjau emocinį ryšį ir dabar net nemačiau, ką ten pastatė [turima omenyje Žalgirio arena – J. P.], niekad nenuceinu, nes man skaudu – sugriovė man unikalų gamtos kampelį“; „turėjau ten savo vietelių, gaila, kad dabar ten gamtos lieka vis mažiau ir mažiau“ (Petrulionytė, 2012).

⁴ Interviu metu A. Fomina pabrėžė, kad ši plėtojama tematika ir netgi nuomonė apie egzistuojančią problemą nėra specialiai veikėjams sukurta nuomonė, o tiesiog jos nuomonė: „rašymas apie Kauną buvo kaip pasidalinimas – žiūrėkit, kaip galima matyti miestą, kuriame „niekas nevyksta“. <...> Kaunas turi savo specifiką, <...> kažką savo, ko taip paprastai, prabėgdamas, paviršiumi slysdamas nepamatysi. <...> Gerai jaučiuosi rašydama apie gerai pažįstamus dalykus, o iš dalies norėjau, kad Kaunas liktų literatūroje toks, kokį aš jį mačiau, nes jaučiu, kaip viskas keičiasi. Norėjau užfiksuoti tam tikras mano pačios, draugų legendas, vietas, kuriose lankėmės, patį laikotarpį“ (Petrulionytė, 2012).

dabartį, o užsilikę statiniai – sovietinę praeitį, kai viskas buvo suskirstyta „pagal veiklos pobūdį“ (Fomina, 2011, 26). Namai šmėklos gali būti laikomi ir sovietizacijos paliktais pėdsakais ne tik miesto „veide“, bet ir žmonių sąmonėje – tuos pastatus mato, juose gyvena personažai.

„Karaliaus Mindaugo Proto Bokštas“ – daugiabutis Kauno krantinėje, kuriame gyvena personažai. Jo aprašymui romane skirta nemažai vietos, o toks naratyvinio veiksmo sustabdymas, galima manyti, sustiprina aptariamos talpyklos reikšmę. Ūlai atrodo, kad šis namas esti iš senovinio nespalvoto kino, kuris visiškai nutraukia ryšius su tikrove: „tai viso labo butaforija“ (Fomina, 2011, 59). Tokia realumo ir fikcijos skirtis nurodo, kad ši talpykla nesutampa su protagonistės dabartimi, jos aplinka, kad namas čia užsilikęs iš nebeegzistuojančio pasaulio – „monumentalus ir nepajudinamas“ liudytojas (Fomina, 2011, 59). Kai Ūla pirmąkart atėjo apžiūrėti šito namo,

ant jos nusileido nespalvoto kino rūkas, kuris slinko žeme. <...> Čia viskas dvelkia galinga, kvadratine, niūriai rimta jėga: stori ketaus turėklai, dažyti juoda derva <...>, labai platūs pilki aptrupėję laiptai, mažyčiai, tarsi šaudymui skirti langeliai laiptinės aikštelėse <...>. Visos formos čia paprastos, be pagražinimų, maskuojamų spalvų, daiktai nerangūs, šiurkštūs, paprasti. <...> Amžinas pastatas vis dėlto pavargo, ėmė dėvėtis, skilinėti ir dengtis samanomis <...>. Dabar <...> jis primena savo paties šmėklą, paminklą nepastatytam bendram rojui, beveik susiliejęs su mėlynai pilka tamsa, seniai sudaužytais žibintais prišiuokšlintame kieme, paniurusį ir tylus, kaip ir dauguma čia likusių senų gyventojų (Fomina, 2011, 59–61).

Šios talpyklos aprašymas skaitytojui ne tik leidžia vizualizuoti namą, bet gali slėpti ir kažką daugiau. Kaip jau pabrėžta, aprašomieji elementai gali formuoti arba reflektuoti tam tikrą kultūrinį, socialinį kontekstą. „Karaliaus Mindaugo Proto Bokštas“ mena komunistinę Lietuvą, atspindi ne tik socialinę terpę (gyvenimas bendruomenėje čia įvardytas kaip „komunalinis triukšmas, tvaikas“, o šio pūvančio monumentalumo atmosfera „kelia liūdesį ir primena tuos komunalinius karus“ (Fomina, 2011, 62)), bet ir kultūrinę aplinką. Sovietinė kultūra buvo gana skurdi ir niveliuojanti (minėtas bendrumo, dalijimosi aspektas); iš citatos matyti, kad ir šis sovietinis namas paprastas, be pagražinimų, šiurkščių, ribojančių formų, tamsių spalvų. Gyventojų palyginimas su paniurusiu ir tyliu namu leidžia svarstyti, kad tokiais juos pavertė sovietizacija. Pagrindiniai romano personažai yra jauni žmonės, kritikuojantys sovietinį gyvenimą. Kiti veikėjai daugiausia vyresni, vaizduojami epizodiškai, tik per jaunų žmonių žvilgsnį ir mintis, tampa trauminių patirčių pavyzdžiais.

Londonas. Didelė dalis romano istorijos vyksta urbanistiniame ir individualistiniame Londone. Jį reprezentuoja nuolat pabrėžiamas dydis, žmonių, transporto priemonių – tarpinių erdvių (o paties emigranto būvis tyrėjų apibūdinamas kaip tarpinis, pereinamasis, laikinas (Laurušaitė, 2011, 48)), gatvių, stiklinių ir metalinių pastatų gausa, spūstys, judėjimas nesibaigiančiais miesto „labirintais“. Čia tinka įžvalga, kad labirintas kūriniuose gali būti traktuojamas kaip vidinės personažų sumaišties ir postkolonijinės savieškos forma (Laurušaitė, 2011, 139), o centro nebuvimas jame – kaip nuoroda į marginalumo jausmą (Laurušaitė, 2011, 141). Žmonės Londone vienas nuo kito atsivėrę knygomis, laikraščiais ir ledine tyla (Fomina, 2011, 377). Ūlai atrodo, kad „miestas primena milžinišką mikroschemų rinkinį. <...> Griežtai subraižytos kvadratukais privačios teritorijos“ (Fomina, 2011, 240). Svarstymas, kad gali ateiti laikai, kai „nepakartojamai žavius pilkai žalius laukus aplink Kauno

Santaką prislėgs tokie pat [kaip Londono – J. P.] luitai“ (Fomina, 2011, 228), leidžia teigti, jog Ūlai jis svetimas, klaidus ir trikdantis. Laukai reprezentuoja dar nuo gamtos neatitolusią (Kaunas), o luitai – miesto, betono įrėmintą erdvę (Londonas). Čia erdvės supriešinamos, o tai būdinga postkolonijiniam žvilgsniui. Galima manyti, kad iš mažos šalies atvykusią Ūlą Londonas gašdina ir atstumia, jos neišleidžia (juk ji – emigrantė), ir kai matome šio galimo pasaulio vaizdą jos akimis (tokį jį matome didžiojoje dalyje naratyvo), kartu su ja užkliūname už žodžių, įrėminančių, atskiriančių Londono erdves: privati teritorija, tvirtovė, uždaros aikštės, kvadrataus subraižyta erdvė, į langelius suskirstytas miestas, kelių kamščiai, pertvaros, medinės arba metalinės tvoros su aštriais spygliais viršuje.

Atskyrimo aspektas akivaizdus kalbant apie anglų vaikus, žaidžiančius tvoromis aptvertuose sodeliuose, pvz., po vieną žaidžiančios, klusniai sodelio nepaliekančios mergaitės, baikščiai nužvelgiančios praevius iš už tvoros. Ūlos smalsumas stebint jų žaidimus šiame pasaulyje traktuojamas kaip kišimasis į ne savo teritoriją – tėvai griežtais veidais nusiveda mažylę; jų mintys fokusuojamos per veikėją: „stovi čia visokios, žiūrinėja, na ir kas, kad mergina, gal moterys irgi būna pedofilės? <...> Čia mūsų privati teritorija, ir prašom savo snapo nekišti“ (Fomina, 2011, 259). Panašiai Ūla stebisi berniuku, kurį „atitinkamą valandą“ mama palieka žaisti pievaitėje, „nepriekaištinga medine tvora atskirtoje“ nuo gatvės (Fomina, 2011, 311–312), arba asfaltuotame katalikų mokyklos kieme, „apjuostame tamsiai žalia tvora“, kuriame tvarkingai poromis žingsniuoja mokinės (Fomina, 2011, 150). Taip vaizduojami vaikai, galima manyti, reprezentuoja anglišką auklėjimo būdą ir kultūrą apskritai: griežtumas, taisyklės, tvarka, santūrumas, privatumas. Tai gana svetima Ūlos sąmonei. Ji nuolat pastebi tvoras, kurios tampa leitmotyvu; tvorų aprašymo dažnumas skatina manyti, kad jos naratyvui reikšmingos. Tvoros tampa anglų uždarumo simboliu.

Uždarą anglų socialinę kultūrą reprezentuoja ir jų namų aprašymai. Romane pabrėžiamas namų standartškumas: „VISI namai <...> vienodi: dviejų aukštų, raudonų plytų, siaurutėliais langais, fasade išdėstytais pusrutuliu, su tvorele atitvertu sodeliu ar aikštele priešais“ (Fomina, 2011, 154). Į namų vienodumą atkreipiamas dėmesys ir vizualiuoju teksto lygmeniu – skaitvardis „visi“ parašomas didžiosiomis raidėmis. Be to, namai čia „absurdiškai maži“, pedantiškai tvarkingi, kruopščiai apgalvotų proporcijų (Fomina, 2011, 147). Jų savitumas, skirtingumas išryškinamas supriešinant juos su Ūlai ir šios draugams įprastais namais, kuriuose užaugta ar gyventa Lietuvoje: „nepalyginsi su jų pilku drambliu [Karaliaus Mindaugo Proto Bokštu – J. P.] arba metų metus statoma medine lūšna su nebaigta veranda, tualetu kieme ir visų vėjų perpučiamu aukštu“ (Fomina, 2011, 147). Medinė lūšna, tualetas lauke tampa necivilizuotos, agrarinės Lietuvos kultūros, o namas kaip pilkas dramblys, kaip minėta – sovietinės Lietuvos ženklais. Atsiskleidžia keista priešara: Vakarų civilizacijos lopšys Londonas čia įgyja stagnacijos atspalvį, o štai (post)sovietinį Kauną „perpučia“ laisvi vėjai.

Uždarumą, atskirtumą ženklinančių įvardijimų namų aprašymuose taip pat gausu: pvz., anglų namai vadinami būda, vėžlio kiautu, pabrėžiama, kad šios tvirtovės gyvenimas „nepasiiekiamas nepašvestoms paslapčiais ausims ir akims“ (Fomina, 2011, 228); namų langai siauručiai, jų labai maži, jie paprastai užtraukti vienodomis storomis, sunkiomis užuolaidomis ir reikalingi tik tam, kad dieną nereikėtų vartoti elektros, o ne spoksoti pro juos į kaimynus (Fomina, 2011, 312). Ūlai atrodo, kad anglai viską skirsto į kategorijas, išdėlioja į dėžutes, o tokio įpročio pavadinimas „čionykšte aistra“ (Fomina, 2011, 260) leidžia manyti, kad tai jai svetima.

Ūlai apsigyvenus skvotė skaitytojas pamato tipinį anglo namą iš vidaus. Skvotai – tai iš tiesų Anglijoje egzistuojantys apleisti namai, kuriuose įstatymas leidžia gyventi tol, kol jie bus nugriauti; pastaraisiais dešimtmečiais ypač daug jaunų žmonių, atvykstančių į Britaniją, gyvena skvotuose. Svarbu, kad ši talpykla kaip tokia tarsi nepriklauso niekam, tačiau būdas, kuriuo į ją patenkama, nėra visai legalus ar paprastas. Skvotą Ūlos draugai bando atidaryti naktį, kai nemato kaimynai, nupjaudami ant durų užkaltą spyną ir metalą. Veikėją apima „jausmas, tarsi įsibrovė į tuos namus kaip vagis“ (Fomina, 2011, 170); erdvė atrodo svetima ir dėl buvusių gyventojų paliktų pėdsakų, pvz., tapetai, vaikų labai apipaišyti tušinuku. Jauni personažai praeities ženklų mato tiek aptartame „Karaliaus Mindaugo Proto Bokšte“, tiek skvotuose. Tai, galima manyti, juos trikdė, nes savos erdvės stoka komplikuoja ir savos tapatybės paieškas, užaštrina svetimumo jausmą.

Būdas, kuriuo gyvenama šiame name, taip pat svarbus: jaunuoliai gyvena, uždarę langines ir žaliuzes (jos skiria erdves), kad nepastebėtų kaimynai, o kambariuose kiaurą parą dega elektra, dėl kurios viskas atrodo truputėlį nerealu (Fomina, 2011, 301). Ir tas gyvenimas visiškai priklausomas nuo kitų – kaimynai, paaugliai anglai puola, tyčiojasi, užgaulioja skvoterius (Fomina, 2011, 254–256), elektriniu grąžtu išgrėžia namo duris (Fomina, 2011, 353), o patį skvotą bet kurią dieną jaunuoliai gali rasti užantspauduotą policininkų (Fomina, 2011, 248). Toks skvotų ir gyvenimo juose aprašymas leidžia teigti, kad Ūla ir jos draugai čia nesijaučia gerai, nepritampa, tai greičiau yra tik egzistavimas Londono „parastėse“. Pasak L. Laurušaitės, tokie nuolatinio susipakavimo ir išsipakavimo, pasikartojančių praradimų aspektai būdingi egzilį reflektuojantiems kūriniams (Laurušaitė, 2011, 48).

Skvotė paprastai gyvena daugybė jaunuolių, kambariais tenka dalytis, nes čia tokia sąvoka kaip „asmeninė erdvė“ neegzistuoja – skvotė vienam žmogui priklauso tik čižužynis, šiaip ne taip įgrūstas tarp kambarių skiriančios spintos ir durų (Fomina, 2011, 268). Įdomu, kad šis dalijimosi aspektas gali būti siejamas su minėta sovietine, kolektyvine ideologija. Tai personažus atstumia vieną nuo kito. Paradoksalu – anksčiau kritikavę užsidariusius lietuvius, ilgiau pagyvenę Londone veikėjai patys ima elgtis panašiai (tik jų traumas šiuo atveju sukėlė ne tik sovietizacija, bet būtent emigracija ir gyvenimas milžiniškame mieste, britiškoje kultūroje): „Namie vyravo tokia niūri atmosfera, kad dėl išorinio gyvenimo gausos kiekvienas užsisklėsdavo savyje. <...> Ir bute jie pradėjo slampinėti judėdami tik stačiakampėmis linijomis <...> kiekvienas griežtai tik savo reikalais, beveik nesusitikdami“ (Fomina, 2011, 241). Ko gero personažai lietuviai prisitaikė prie angliškos gyvenimo kultūros – bent jau tam tikru laipsniu. Tačiau tai, kad Ūla romano pabaigoje vis dėlto grįžta į Lietuvą, leidžia manyti, kad toji uždara, konservatyvi kultūra jai svetima. Galima teigti, kad jaunuoliai pavargo nuo gyvenimo milžiniškame mieste, kitų žmonių namuose vaiduokliuose: „Anksčiau buvo viskas paprasta, tarsi visai kitame pasaulyje. Dabar tas pasaulis subyrėjo į daugybę mažyčių ir atskirų. Įėjimai į juos aptverti žaliomis vielinėmis tvorelėmis, aprūpinti signalizacijomis, kad pašaliniai neįsiveržtų“ (Fomina, 2011, 246).

Anot Ž. Kolevinskienės, namai kaip kategorija suponuoja identiteto priskyrimą tam tikrai strategijai ir apima ypatingą priklausymą konkrečiai vietai, o migracijos aspektus atspindinčiuose kūriniuose sąvoka „namai“ yra ypač aktuali (Kolevinskienė, 2012). Atsižvelgiant į tai, detaliam aprašomus anglių namus šiame naratyve galima traktuoti kaip erdvę, reprezentuojančią anglių identitetą – standartiškumas gali reikšti taisyklės, konservatyvizmą, kurį autorė priskiria angliška kultūrai (Petrušionytė, 2012), o namų įvardijimas tvirtove nurodo jų reikšmingumą (romane aptinkame ir pažįstamą frazę „Mano namai – mano tvirtovė“).

Namai čia svarbūs ir todėl, kad Ūla Londone jų neturi, o skvotai, kuriuose gyvena, tėra vieta išsimiegoti ir pavalgyti, viešbutis, akmeninė palapinė (Fomina, 2011, 352–353).

Vienodumas, standartiškumas, taisyklės labai kritikuojami šiais Ūlos žodžiais:

...visi čia gimę dirbti ir dirba tam, kad numirtų savo lovose apsupti neva mylinčių anūkų, mašinų ir sodelių, apvertų šviesiai rudomis tvoromis su vaizdu į kaimyno siena, už kurio dar toks pat kambarys kartoninėmis šienomis, o už kambario dar sodelis, sodelyje – tvora, už tvoros – namelis, namelyje kitas kaimynas, ir taip be galo, be krašto. <...> Visas žemynas anapus seka ta pačia mada. <...> Tarpusavyje nesikalbėsime, kol neprispyrė, nėra reikalo – kam čia dar burną aušinti, dirbti reikia (Fomina, 2011, 378) (paryškinta mano – J. P.).

Citatoje įvardijami visi objektai, reprezentuojantys, užpildantys čia aptariamus anglų namus: rudos tvoros, kartoninės sienos, akmeniniai paminklai ir bokštai. Ilgas sakiny, į jį įterpti, kableliais atskirti pakartojimai ir vizualiaime teksto lygmenyje sustiprina šių erdvių vienodumo, atskirumo išpūdį, o teigimas, kad žemynas anapus seka ta pačia mada, vėl primena postkolonializmo aspektą, išskiriantį Angliją kaip pranašesnę Vakarų kultūros atstovę. Susvetimėjimas, darbas kaip toks čia iš esmės kritikuojamas (romano personažai ilgą valandas dirba sunkų, alinantį fizinį darbą), kaip ir pasakojant apie sovietinę Lietuvą (darbas ir darbininkų valdžia sovietinėje sistemoje buvo aktyviai deklaruojamas). Įdomu, kad aptariamos, regis, visiškai skirtingos kultūros, tačiau personažai išvelgia panašias problemas ar net ydas.

Įdomių interpretacijų siūlo ir erdvių, kuriose dirba Ūla, aprašymas. Kaune esantis knygynas primena į privačias teritorijas sudalytą Londono erdvę (vadybininkas užsidaręs kabinetuke; bendradarbės valgo atskirose erdvėse: tualete, parduotuvėje, picerijoje, pagalbinėse patalpose (Fomina, 2011, 34)). Tai – tam tikrų hierarcinių santykių atspindys. Romane reflektuojamas žmonių susvetimėjimas, bet kokių šiltų santykių neįmanomybė: „Kiekviena, atrodo, gyvena atskiram pasaulėlyje, erdvė suskirstyta tarsi koridoriais, kurie kartais susikerta, jei reikia užkalbinti kolegę“ (Fomina, 2011, 28). Kaip matyti, atskirus pasaulius pastebi pati Ūla. Knygyno kaip atskiro pasaulio išpūdį sustiprina ir tai, kad jis įsikūręs rūsyje, jame visada dega elektra (Fomina, 2011, 37); ši talpykla taip pat vadinama povandeniniu laivu (Fomina, 2011, 35), o išvardytos ypatybės siejasi su jau aptartais skvotais – juose irgi nuolat dega elektra, ir visi gyvena atsiriboję, tarsi atskiruose pasauliuose.

Kitos erdvės, kuriose dirba Ūla, taip pat ribojančios: Padingtono stoties traukinių vagonai (Fomina, 2011, 184; pati stotis kaip tarpinė erdvė įprasmina ribinę veikėjos emigrantės būseną), maisto tiekimo įmonė rūsyje (iš kurios Ūla beveik neišeina, o klientus tik girdi (Fomina, 2011, 303)), sumuštinų kioskelis (kur tenka suktis kaip žiurkėnui ratelyje (Fomina, 2011, 354)), baseinas (kuriame Ūla valo vamzdžius (Fomina, 2011, 368)). Kalbant apie darbo vietas Londone svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad nė vienoje iš šių talpyklų nesutinkame anglo, jie čia nebent klientai – tai tos pačios postkolonialistinės centro ir periferijos skirtys atspindys.

Kiekvienas žmogus ieško savo tapatybės, tautinio identiteto, o tokios patirtys ypač išryškėja egzilio kūriniuose, kurių personažai laviruoja tarp kelių pasaulių ir jų ribų (savo šalies ir tos, į kurią emigrovo). Taigi ir protagonistė Ūla „tik savus ir pastebi linguojančiame žmogiškųjų kūrų vandenyne“ (Fomina, 2011, 307). Savi čia – visi juodadarbiai emigrantai, priklausantys Vakarų kultūros periferijai.

Ieškant įvairesnės perspektyvos analizėje atkreiptas dėmesys į naratyvo erdvės formą. M. L. Ryan įvardijamą erdviniu teksto pratęsimu (angl. *spatial extension of the text*), kuris nurodo teksto kaip materialaus objekto erdviškumą ir skaitytojo sąsajas su juo (Ryan, 2012). Daroma prielaida, kad tokia paratekstinė medžiaga kaip ilgi sudėtiniai sakiniai, didelė romano apimtis (399 p.), labai smulkus šriftas, siauros paraštės, maži eilėtarpai gali būti susieti su kūrinio turiniu. Romane daug perpildytos, ankštos erdvės aprašymų – penkių jaunuolių gyvenimas mažame bute, tankiai apgyvendintas, apstatytas Londonas (Fomina, 2011, 169), kamščiai jo gatvėse, metro ir autobusuose („kai viename kvadratiname metre tiek daug nuo karščio blizgančių veidų, turi skubiai atskirti save nuo šios karštos šaltienos“ (Fomina, 2011, 159)), būrio jaunuolių gyvenimas mažuose anglų namukuose – skvotuose, kuriuose tavo erdvė tėra čiūžinys (Fomina, 2011, 160). Tokį turinį, galima manyti, atspindi ir šio naratyvo kaip materialaus objekto erdviškumas, t. y. ankšta, žmonių ir daiktų perpildyta erdvė įprasminama ne tik turinio, bet ir materialiam lygmenyje. Tikriausiai ir romano „Mes vakar buvom saloje“ skaitytojas jaučiasi nepatogiai, versdamas daugybę smulkiu šriftu prirašytų puslapių. Įdomu tai, kad šio romano apimtis vienaip ar kitaip pabrėžiama visų jį aptarusių: galiniame knygos viršelyje esančioje anotacijoje, Ramūno Čičelio recenzijoje „Komunikuojanti dokumentika“ (2012) ir Emilijos Visockaitės recenzijoje „Didieji patrioto lūkesčiai, arba Kritika ir apologija“ (2011).

Kitas pažymėtinas aspektas yra šios erdviškumo formos sąsajos su analizuojamo naratyvo tematika. Romane, kaip minėta, pasakojama apie personažus, dirbančius labai sunku, alinančią fizinį darbą, o minėti paratekstiniai šio naratyvo elementai (ilgi sudėtiniai sakiniai, puslapių skaičius, paraštės ir t. t.) skaitytoją tam tikra prasme taip pat priverčia „dirbti“, nes skaityti šį kūrinį sudėtinga, sunku – tai užima daug laiko ir reikalauja kantrybės.

APIBENDRINIMAS

Atidesnis žvilgsnis į romano „Mes vakar buvom saloje“ naratyvo erdvę, talpyklas ir jų aprašymą davė rezultatų. Tyrimas parodė, kad aprašomos erdvės ir talpyklos yra svarbios vaizduojamam galimam naratyviniam pasauliui, jame apgyvendintiems personažams ir kūrinio skaitytojui, t. y. daro įtaką šio kūrinio suvokimui. Pasirinkta postkolonializmo metodologija padėjo išskirti romane atsiskleidžiančias postkolonijines opozicijas (pvz., dominuojantis (Vilnius) *vs* dominuojamas (Kaunas), centras (Londonas) *vs* periferija (Lietuva) ir pan.), problematiško tapatumo aspektus (sovietinės kultūros traumuota lietuvių tapatybė), sovietinės kolektyvizacijos pėdsakus (personažų siekis individualizuotis, užsidaryti), išsiveržimą iš sovietinės ideologijos gniaužtų (jaunų personažų kritika sovietinės tikrovės atžvilgiu, emigracija į Vakarų pasaulio židinių Londoną).

LITERATŪRA

- Bridgeman T. (2007). Time and Space // Herman D. (ed.). The Cambridge Companion to Narrative. Cambridge: Cambridge UP.
- Buchhols S., Jahn M. (2008). Space in Narrative // Herman D., Jahn M., Ryan M. L. (eds.). Routledge Encyclopedia of Narrative Theory. London and New York: Routledge.
- Fomina A. (2011). Mes vakar buvom saloje. Kaunas: Kitos knygos.

- Kolevinskienė Ž. (priimta spaudai). Susikertančios tapatybės anglų kalba rašomoje literatūroje (Irena Mačiulytė-Guilford) // Tautinės vertybės lietuvių išeivijos literatūroje: XX ir XXI amžių sandūra. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas.
- Kolevinskienė Ž. (priimta spaudai). Tautinės tapatybės paieškos dvidešimto amžiaus antrosios pusės išeivijos moterų prozoje // Tautinės vertybės lietuvių išeivijos literatūroje: XX ir XXI amžių sandūra. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas.
- Laurušaitė L. (2011). Baltų egzodo romanai: postkolonijinis žvilgsnis. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Petrulionytė J. (2012). Man svarbu dalintis. Interviu su Aleksandra Fomina. <http://www.kamane.lt/Studentu-avily/RASYTOJUS-KALBINA-VDU-LITERATUROS-IR-SPAUDOS-PIRMOJO-KURSO-MAGISTRANTES9> (žiūrėta 2012 08 06).
- Pflugmacher T. (2008). Description // Herman D., Jahn M., Ryan M. L. (eds.). Routledge Encyclopedia of Narrative Theory. London and New York: Routledge.
- Ryan M. L. (2012). Space // Hühn P., Pier J., Schmid W., Schönert J. (eds.). The Living Handbook of Narratology. <http://hup.sub.uni-hamburg.de/lhn/index.php/Space> (žiūrėta 2012 05 05).
- Ronen R. (1997). Description, Narrative, and Representation // Narrative, 3.
- Subačius P. (2006). Postkolonijinė kritika // Daugirdaitė S., Keršytė N., Nastopka K., Šidlauskas M. ir kt. (red.). XX a. literatūros teorijos. Vilnius: VPU leidykla.
- Williams P. (2008). Postcolonialism and Narrative // Herman D., Jahn M., Ryan M. L. (eds.). Routledge Encyclopedia of Narrative Theory. London and New York: Routledge.

Justina Petrulionytė

THE SPACE OF ALEXANDRA FOMINA'S NOVEL "MES VAKAR BUVOM SALOJE"

Summary

Theorists of narrative claim that time and space are parts of narrative fabric, affecting our basic understanding of a text and the way in which we build mental images of what we read. Yet most definitions foreground time at the expense of space. Because of this, narrative space remains a relatively unexplored territory.

This analysis focuses on three narrative concepts: space, spatial schemata – container – and description. Theoretical approaches are based on works of such narrative theorists as British Teresa Bridgeman, Americans Marie Laurie Ryan and Ruth Ronen. The main ideas which this article holds on are such: container is an essential concept to our understanding of inside and outside of narrative (a whole narrative may be constructed on whether protagonists are inside or outside it); description in narrative is much more than just a decoration – it may have an impact on the meaning, interpretation, and perception of the text.

In this paper, using Aleksandra Fomina's novel "Mes vakar buvom saloje" (2011) as a case study, it is explored what space and containers mean in this narrative, how do they affect the reader and his perception of depicted narrative world. Here it is presumed that a closer look to the space, containers and its description of the novel "Mes vakar buvom saloje" may reveal different interpretation of the novel. Postcolonialism based on propositions of American narrative theorist Patrick Williams is also invoked in the analysis. Postcolonial approach to this narrative provides opportunities to relate themes developed in the novel (the reality of post-Soviet country, emigration, problematical identity of a colonized subject, questions of historical memory) with wider cultural context.

Analysis focuses on such narrative space and containers as: islands – the island of Nemunas, Great Britain, Soviet Union as an island; house identified as "Karaliaus Mindaugo Proto Bokštas" ("The tower of mind of King Mindaugas"); Kaunas; London; squatts etc. In order to investigate what these containers mean, it is important to take notice to whom it belongs to, when, where and how it is depicted and who can enter it as well. Just for the wider perspective, article also discusses quite a different spatial form of narrative – spatial extension of the text – which refers to the spatiality of the text as a material object and to the readers interface with it.